

# راهنمای پژوهش

## Guide to Research

نویسندگان:

حسین علی رمضانی

غلامرضا گودرزی

By: H.A. Ramazani  
G.R. Godarzi

|                     |                                                           |
|---------------------|-----------------------------------------------------------|
| سرشناسه             | ر.مضانی، حسین علی، ۱۳۵۵                                   |
| عنوان و نام پدیدآور | راهنمای پژوهش / نویسندگان حسین علی رمضانی، غلامرضا گودرزی |
| مشخصات نشر          | تهران: دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین(ع)، ۱۳۹۱.  |
| مشخصات ظاهری        | ص: ۳۷۷                                                    |
| شابک                | ۹۷۸-۶۰۰-۳۹۲۳۰-۳-۵: ۸۵۰۰۰ ریال                             |
| وضعیت فهرست نویسی   | فیبا                                                      |
| یادداشت             | کتابنامه                                                  |
| موضوع               | تحقیق - روش‌شناسی                                         |
| سنا                 | افزوده                                                    |
| شناسه افزوده        | گودرزی، غلامرضا، ۱۳۵۵ -                                   |
| رده‌بندی            | ۵۰: نگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین(ع).              |
| رده‌بندی گن         | ۱۳۹۱، ۹۱، ۸۵/۱۸-Q                                         |
| رده‌بندی دیوینی     | ۱/۱۰۰                                                     |
| شماره کتابشناسی ملی | ۱۸۸۱۰۰۰۰                                                  |

## نام کتاب: راهنمای پژوهش

- \* - نویسندگان: حسین علی رمضانی - غلامرضا گودرزی
- \* - ناشر: انتشارات دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین(ع)
- \* - صفحه آرا: مجید کرکی
- \* - شمارگان: ۱۰۰۰ جلد
- \* - چاپ اول: ۱۳۹۱
- \* - قیمت: ۸۵۰۰ تومان
- \* - نشانی: تهران- اتوبان شهید بابایی- بعد از پل لشکرک- کیلومتر ۱۰ - دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین(ع)
- \* - تلفن بخش: ۷۷۱۰۴۸۳۳-۷۷۱۰۴۸۳۳

Email: dostaredanesh@gmail.com \*

|     |                                                                       |
|-----|-----------------------------------------------------------------------|
| ۹   | پیشگفتار.....                                                         |
| ۱۱  | مقدمه.....                                                            |
| ۱۵  | سرنوشت ناآرام.....                                                    |
| ۱۷  | فصل اول/ تحقیق - علم.....                                             |
| ۱۹  | درآمد.....                                                            |
| ۲۰  | تحقیق.....                                                            |
| ۳۱  | محقق.....                                                             |
| ۳۴  | چیستی علم.....                                                        |
| ۴۴  | حوزه‌های تحقیق و پژوهش.....                                           |
| ۴۷  | موانع تحقیق.....                                                      |
| ۵۱  | نقش ادراک، شخصیت و ارزش در تحقیق.....                                 |
| ۵۵  | فصل دوم/ روش‌های تحقیق.....                                           |
| ۵۷  | درآمد.....                                                            |
| ۵۸  | معرفت‌شناسی.....                                                      |
| ۶۱  | روش‌شناسی.....                                                        |
| ۶۳  | رابطه معرفت‌شناسی و روش‌شناسی چیست؟.....                              |
| ۶۳  | روش چیست؟.....                                                        |
| ۶۵  | ارتباط روش‌شناسی و روش.....                                           |
| ۶۷  | روش‌های تحقیق.....                                                    |
| ۹۸  | طرح آزمایش.....                                                       |
| ۱۰۲ | انتخاب بهترین روش تحقیق.....                                          |
| ۱۰۶ | خانواده روش‌شناختی، رویکردها و تکنیک‌ها و آغاز فرآیند تحقیق علمی..... |

|     |                                                                           |
|-----|---------------------------------------------------------------------------|
| ۱۱۱ | فصل سوم / مسأله                                                           |
| ۱۱۳ | درآمد                                                                     |
| ۱۱۴ | مسأله                                                                     |
| ۱۲۶ | انتخاب موضوع تحقیق                                                        |
| ۱۳۱ | بیان مسأله                                                                |
| ۱۳۵ | طرح اولیه یا طرح کلی تحقیق                                                |
| ۱۳۷ | پیشینه مطالعاتی / تاریخچه تحقیق                                           |
| ۱۴۰ | اهداف تحقیق                                                               |
| ۱۴۲ | سؤال‌های تحقیق                                                            |
| ۱۴۳ | فصل چهارم / مفهوم‌سازی و فرضیات تحقیق                                     |
| ۱۴۵ | درآمد                                                                     |
| ۱۴۶ | فرآیند مفهوم‌سازی و عملیاتی‌کردن                                          |
| ۱۵۰ | فرضیه تحقیق                                                               |
| ۱۵۷ | فرضیه آماری                                                               |
| ۱۵۸ | خطاها در آزمون فرضیه‌های آماری                                            |
| ۱۶۱ | فصل پنجم / متغیرهای تحقیق                                                 |
| ۱۶۳ | درآمد                                                                     |
| ۱۶۳ | متغیر تحقیق                                                               |
| ۱۶۶ | طبقه‌بندی متغیرها بر اساس نقشی که پژوهش‌گر در پژوهش به آنها واگذار می‌کند |
| ۱۷۱ | طبقه‌بندی براساس واحد اندازه‌گیری                                         |
| ۱۷۱ | طبقه‌بندی متغیر براساس مشاهده یا اندازه‌گیری آنها                         |
| ۱۷۲ | طبقه‌بندی متغیرها بر اساس ارزش‌ها                                         |
| ۱۷۵ | فصل ششم / روش‌های جمع‌آوری اطلاعات                                        |
| ۱۷۷ | درآمد                                                                     |
| ۱۷۸ | مقدمه                                                                     |
| ۱۸۰ | مصاحبه                                                                    |
| ۱۸۶ | نکات مهم در مورد انجام مصاحبه                                             |
| ۱۸۷ | مشاهده                                                                    |
| ۱۹۵ | پرسش‌نامه                                                                 |

|     |                                                |
|-----|------------------------------------------------|
| ۲۰۷ | ویژگی های یک پرسش نامه خوب                     |
| ۲۰۸ | شیوه تکمیل پرسش نامه                           |
| ۲۰۸ | بررسی اسناد و مدارک                            |
| ۲۱۱ | طبقه بندی اطلاعات                              |
| ۲۱۷ | <b>فصل هفتم / روایی و پایایی</b>               |
| ۲۱۹ | درآمد                                          |
| ۲۲۰ | روایی و پایایی                                 |
| ۲۲۱ | روایی ابزار سنجش                               |
| ۲۲۸ | روش تعیین روایی سازه                           |
| ۲۳۵ | پایایی ابزار سنجش                              |
| ۲۳۸ | سنجش پایایی                                    |
| ۲۴۷ | <b>فصل هشتم / اندازه گیری و نمونه گیری</b>     |
| ۲۴۸ | درآمد                                          |
| ۲۴۸ | اندازه گیری                                    |
| ۲۵۴ | ابزار اندازه گیری                              |
| ۲۵۵ | خطاهای اندازه گیری                             |
| ۲۵۶ | انواع طیف یا مقیاس                             |
| ۲۶۶ | تشخیص پایداری و مناسب بودن گویه ها             |
| ۲۶۶ | محاسبه ضریب همبستگی برای تعیین پایداری گویه ها |
| ۲۶۷ | نحوه محاسبه ضریب همبستگی                       |
| ۲۷۱ | بازنمایی در مقیاس گاتمن                        |
| ۲۷۳ | ضریب بازنمایی (ضریب تکرار یا ضریب بازسازی)     |
| ۲۷۴ | تعیین صفر عینی                                 |
| ۲۷۹ | مراحل تدوین مقیاس                              |
| ۲۷۹ | نمونه گیری                                     |
| ۲۸۹ | دیگر انواع نمونه گیری                          |
| ۲۹۳ | <b>فصل نهم / تجزیه و تحلیل</b>                 |
| ۲۹۵ | درآمد                                          |
| ۲۹۶ | تجزیه و تحلیل                                  |

|     |                                                  |
|-----|--------------------------------------------------|
| ۳۰۰ | ابزارهای تجزیه و تحلیل توصیفی.....               |
| ۳۰۲ | تحلیل جدول‌های متقاطع.....                       |
| ۳۰۶ | تجزیه و تحلیل کمی.....                           |
| ۳۱۱ | تحلیل پیرسون.....                                |
| ۳۱۴ | ضریب همبستگی اسپیرمن یا آزمون رو.....            |
| ۳۱۹ | تحلیل همبستگی تفکیکی.....                        |
| ۳۲۰ | تحلیل همبستگی نیمه تفکیکی.....                   |
| ۳۲۱ | تفسیر ضریب همبستگی.....                          |
| ۳۲۷ | تحلیل مسیر.....                                  |
| ۳۲۹ | ضریب مسیر.....                                   |
| ۳۲۹ | نرم افزار تحلیل گر SPSS.....                     |
| ۳۳۳ | <b>فصل دهم / گزارش تحقیق</b>                     |
| ۳۳۵ | درآمد.....                                       |
| ۳۳۶ | شکل و ساختار گزارش.....                          |
| ۳۳۸ | نحوه تدوین گزارش.....                            |
| ۳۴۲ | منابع و مأخذ (کتابنامه).....                     |
| ۳۴۳ | پیوست‌ها.....                                    |
| ۳۴۵ | کنترل نهایی جهت تدوین گزارش.....                 |
| ۳۴۷ | <b>فصل یازدهم / روش علمی ارجاع منابع</b>         |
| ۳۴۹ | درآمد.....                                       |
| ۳۵۰ | روش‌های نگارش مأخذنویسی و مستندسازی.....         |
| ۳۵۴ | تفاوت نوشتن پانویس و فهرست منابع (کتابنامه)..... |
| ۳۶۵ | فرجام سخن.....                                   |
| ۳۶۷ | منابع و مأخذ.....                                |
| ۳۷۹ | پیوست‌ها.....                                    |

## بیشگفتار

متعاقب دسترسی علم و تاریخ به مواد تازه‌ای در مقام تجزیه و تحلیل که از آن به متدولوژی یاد می‌شود، تحول بنیادی در یافته‌های انسان رخ داد... که ظهور تصویر نوین و متفاوت از علم، از جمله آنها است (Huff & Weber, ۱۹۸۴, p: ۲).

شاید کمتر متدولوژی، ایاوان سراغ گرفت که توانسته باشد همچون ملاحظات روش‌شناسی، ساختارهای علمی را در گذر تاریخ دستخوش تغییر ساخته باشد. به همین دلیل است که ادعای "توبی هو" از حوزه طرفداران بسیاری دارد که اقبال بیش از اندازه «متدولوژی» در حوزه‌های مختلف علمی پژوهشی، موید آن است. با این حال میزان پیشرفت حوزه‌های مختلف در این زمینه یکسان نیست و علوم انسانی از این منظر در وضعیتی نامتوازن و نامتقارن با علوم پایه قرار دارند.

با تأمل در پژوهش‌های صورت‌گرفته از نظر معرفت‌شناسی (در غرب) نشان‌دهنده این مسأله است که در عرصه معرفت علمی، رهیافت تجربی و عقل معطوف به ماده غلبه دارد. تجربه، روشی برای اثبات فرضیات علمی تلقی شده و روش‌های دیگر مثل وحیانی، عرفانی و عقلانی معطوف به معنا غفلت می‌شود. علاوه بر این، خواهد نشان می‌دهد که از حیث روش‌شناختی، برخی پژوهش‌های صورت پذیرفته از لحاظ منطقی تحقیق و پژوهش که برآمده از مسأله‌ای خاص است عبور نکرده‌اند. برخی از پژوهش‌گران تحقیق تبیینی را با سؤال آغاز می‌کنند و گاهی سؤال را بر رابطه علی یا متقارن میان دو واقعیت تجربی استوار می‌سازند که به عدم ارتباط منطقی بین مسأله تحقیق و استدلال نظری (قیاسی) و نیز میان استدلال نظری و استدلال تجربی (استقرایی) منجر می‌شود؛ یعنی عدم ارتباط منطقی بین داده‌های قیاسی و داده‌های استقرایی که ناشی از رعایت نکردن قاعده نظم قیاسی در فرضیه‌سازی و عدم تفکیک در تفکر استقرایی در مقام گردآوری اطلاعات و مقام ارزش‌گذاری و داوری داده‌ها است.

از دیگر مسائل روش‌شناختی موجود در حوزه پژوهش، غفلت از خطاهای اندازه‌گیری، مسأله فرضیه توصیفی، مسأله عینیت و تقابل روش‌های کمی و کیفی است. این کتاب در پی حل این مسائل و به عنوان راهنمای جامع در فرآیند پژوهش در جامعه‌نخبگانی اعم از حوزه و دانشگاه است.

مهم‌ترین هدف این نوشتار تنظیم ذهن محقق با فرآیند پژوهش برای حل مسأله است. چه مسائلی که برآمده از ذهن و درون بوده و چه مسائلی که در پیرامون و در عین و خارج از انسان پدید می‌آیند. اندیشه‌محوری با مسأله آغاز می‌شود. به عبارت دیگر علم زاییده تفکر است و این نقطه آغازی است که نقطه تمرکز تمام مراحل تفکر در تحقیق برای حل مسأله قرار خواهد گرفت.

در خاتمه باید یاد داشت که تأکید کنیم که بی‌شک میزان موفقیت ما در این عرصه به ارزیابی صاحب‌نظران و خبندگان بستگی دارد. امید آن داریم که با همت سایر محققان، فقر علمی مطالعات روش‌شناختی در کشور جبران و بدین‌وسیله، دانش‌پژوهی از سلامت و استواری روزافزون برخوردار شود. این امر مهم نیز میسر نمی‌شود مگر با داوری نقادانه خردمندان که سرآغاز حرکتی نوین در حوزه روش‌شناسی از زاویه‌ای دیگر به امر پژوهش و روش تحقیق باشد.

با سپاس

حسین رضایی - غلامرضا گودرزی

بهار - ۱۳۹۱

## مقدمه

انسان به عنوان جانشین حضرت حق در این عالم فانی امانت‌دار حقیقت عقل است که با آن می‌توان به سعادت یا شقاوت رسید: «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ أَمَّا شَاكِرًا وَ أَمَّا كَفُورًا».

ابزارهای معرفتی به ودیعه گذاشته شده در وجود انسان برای درک حقایق عالم و کشف مجهولات، محدود به ندی درونی یعنی عقل نمی‌شود، اما عمده فعالیت پردازش اطلاعات را این ابزار صورت می‌دهد. در سیر تاریخ، انسان توانسته است علوم مختلف را از ابعاد نظری و عملی به اقسام مختلف تقسیم‌بندی کند. پایه‌ها و اصول این علوم بر محور دوستداری دانش و فلسفه بنا نهاده شده است. روش‌مند کردن نحوه تفکر و هدایت ذهن انسان به سوی حل مسائل و معضلات خویش، و ساختن آحاد را در حال بسط پیرامونی، تنها از یک مسیر منطقی به نام «روش تحقیق» عبور می‌نمایند؛ بنابراین توجه و یادگیری این مهارت یا فن برای تک‌تک اشخاص جامعه علمی، امری ضروری است. نگاه انسان (به مسائل) نقش اصلی در شکل‌گیری هویت ثانوی او دارد؛ زیرا نه تنها در تعیین کیفیت انسان اثر مستقیم می‌گذارد، بلکه کیفیت زندگی امروز و فردای او را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. آیاتی مثل «وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ» (سوره حشر/ آیه: ۱۸) «وَقَدْ رَٰسَمُ الْأَهِم مَسْئُولُونَ» (سوره صافات/ آیه: ۲۴) گویای این حقیقت است که انسان نمی‌تواند بدون توجه به آثار نگاه‌های خویش، هر کاری را انجام دهد. او با داشتن نعمت گوش، چشم، حس حقیقت‌جویی و زیبادوستی، و عقل، مسئول چگونگی نگاه و جهان‌بینی خویش است و اجازه ندارد بدون دلیل تابع دیگران شود: «وَلَا تَقِفْ مَالِيسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفَوَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (سوره اسراء/ آیه: ۳۶). انسان باید با به کارگیری این نعمت‌ها و انتخاب بهترین نگاه و رویکرد، شاکر این نعمت‌ها باشد، هر چند عده اندکی از مردم این نعمت‌ها را به درستی شناخته و از آنها استفاده می‌نمایند «فَلْيَلْأ مَّا تَشْكُرُونَ» (سوره سجده/ آیه: ۹)؛ بنابراین در باب معرفتی و حیانی توجه به عقل و ابزارهای شناختی دیگر تحقیق از اهمیت

ویژه‌ای برخوردار است و برای اینکه انسان به درستی بتواند از این ابزارها استفاده کند باید رویکرد جدیدی به محقق، ماهیت تحقیق، ابزارهای تحقیق، موانع تحقیق و کیفیت تحقیق داشته باشد.

راهجویی و راهیابی در بستر زندگی، ویژگی‌هایی است که انسان‌ها همواره در چالش‌های زندگی با آن سروکار دارند. در این وادی آنها موفق به راهیابی صحیح می‌شوند که بدانند چرا، کجا و چگونه باید تحقیق، گردآوری اطلاعات، استدلال و استنباط کنند. دین اسلام به عنوان کامل‌ترین دین الهی در آموزه‌های خود به صورت‌های گوناگون از روزی که بر قلب مبارک، پیامبر اسلام (ص) نازل شده به امر تحقیق توجه و سفارش نموده است. در همین راستا کلمه «تَعْقِلُونَ» ۲۴ بار، کلمه «يَعْقِلُونَ» ۲۲ بار و «نَعْقِلُ» و «يَعْقِلُهَا» هر کدام یکبار در قرآن ذکر شده است. مفهوم اساسی این کلمات، توجه به آیات و نشانه‌های الهی و راهیابی درست است، اما متأسفانه توجه به ظواهر و راحت‌طلبی و یا عدم استفاده صحیح از ابزارهای شناخت باعث شده است تا بیشتر مردم به این مهم توجه نکنند: «وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَذَّابًا عَنْهُمْ تُعْرِضُونَ» (سوره یس/ آیه: ۴۵) و با تأسف اعلام کنند «وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (سوره ملک/ آیه: ۱۰).

بی‌گمان خلقت انسان بدون علت و سبب غایب است که اگر هدف درست تشخیص داده شود، حرکت نیز به سوی پیشرفت و دانش‌افزایی خواهد بود؛ چرا که مسیر تابع هدف است. محقق واقعی خود را بی‌نیاز از علوم دینی نمی‌داند؛ تحلیل اصلی انحرافی که در نحوه تفکر و قلم دوستان روش‌شناس پدیدار شده است ناشی از برآمده بودن نقد و سؤال متون غربی و با تأسف انتشار آن در سطوح مختلف علمی-دانشگاهی است.

نحوه نگاه اندیشمندان به عالم، نوع تحقیق و نحوه جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات را تعیین می‌نماید؛ بنابراین محقق واقعی ضمن آن‌که آزاداندیش (حجری از تمام پیش‌فرض‌ها) است سعی در اجتهاد علمی می‌کند و از ظواهر دوری می‌جوید. این موضوع در روش تحقیق در علوم انسانی که در بسیاری از مسائل قابل اثبات یا رد با ابزار تجربی و مادی نیست بیشتر باید مدنظر قرار گیرد؛ پس وارد نمودن گزاره‌های وحیانی و روایات معصومین (ع) برای حل مسائل مبتلابه بشری در امر پژوهش در حوزه‌های مختلف امری عقلانی است؛ بنابراین نگاه نویسندگان در این کتاب نگاه تحقیق‌پذیری موضوعات به‌جای اثبات‌بردار بودن مسائل است. برای این‌که تحقیق- به حقیقت چیزی رسیدن یا رساندن- بیش از هر کلمه دیگر فارسی یا عربی برابر با Verify است و ضمن اثبات‌پذیر بودن تنها

به دنبال مسائل و موضوعات مادی با شرایط خاص حاکم بر آنها است. و دیگر آن که محقق نه بر محور ابطال‌پذیری موضوعات بلکه تکذیب‌پذیر بودن را در روش تحقیق ملاک قرار داده است؛ چرا که ما در روش تحقیق به دنبال ابطال امور و گزاره‌ها نیستیم، بلکه به دنبال صادق و کاذب بودن آنها با حقیقت هستیم. حال دایره این حقیقت در نزد برخی از محققان محدود به امور مادی و تجربی است که این نوشتار چنین نگاهی را ندارد؛ بنابراین در این کتاب سعی خواهیم نمود ضمن ارج نهادن به باب‌های مختلف شناخت مانند وحی، عرفان و عقل الهی به مباحث روش‌شناسی علمی پرداخته و راه‌های رسیدن به حقیقت را بیان نم‌ییم.

www.ketab.ir